

Örsjö kyrkogård

Örsjö socken, Växjö stift, Kalmar län

Kulturhistorisk inventering av kyrkogårdar/
begravningsplatser i Växjö stift 2005

KI Örsjö kyrkog 017

Magdalena Jonsson
Kyrkoantikvariska rapporter 2005, Kalmar läns museum

Innehåll

INLEDNING	3
Bakgrund	3
Syfte	3
Kulturminneslagen och Begravningslagen	3
Kulturhistorisk bedömning	4
Inventeringens uppläggning och rapport	4
Linköpings stift, Kalmar län – en kort historik	5
Kort kyrkogårdshistorik	5
Växjö stift – en kort historik	5
ÖRSJÖ KYRKOGRÅRD	7
Kyrkomiljön	7
Kyrkan	8
Kyrkogårdens historik	8
Beskrivning av kyrkogården idag	9
Beskrivning av enskilda kvarter/områden med kulturhistorisk bedömning	11
KULTURHISTORISK BEDÖMNING AV KYRKOGRÅRDEN I DESS HELHET	17
ARKIV OCH LITTERATUR	
Bilagor:	
Kulturminneslagen	

INLEDNING

Bakgrund

Svenska kyrkan har sedan kristendomens införande svarat för begravning och omhändertagande av döda. I varje socken har inrättats kyrkogårdar för ändamålet. I en stor del av Sveriges församlingar utgör kyrkogården den äldsta bevarade delen av församlingens anläggningar. Ofta har kyrkogården medeltida ursprung. Sedan Svenska kyrkan och staten skildes åt har kyrkan ansvaret för sina egna kulturarvsfrågor. Kunskapen om kyrkogårdarnas kulturhistoriska värden är dock fragmentarisk. Detta medför att skötseln av den vigda platsen ofta saknar antagna riktlinjer eller vårdprogram där kulturarvshänsyn utgjort planeringsförutsättning. Med utgångspunkt i behovet av att förbättra kunskapen om våra kyrkogårdar och begravningsplatser genomförs en stiftsövergripande kulturhistorisk inventering i Växjö stift.

Begravningsväsendet i Sverige är numera en statlig angelägenhet bekostad av begravningsavgiften men den utförs fortfarande som under tidigare århundraden av kyrkan. Varje församling eller samfällighet som önskar söka kyrkoantikvarisk ersättning för värden av kulturarvet måste före 2009 ha upprättat en av stiftet godkänd vård- och underhållsplanering. Denna planering skall visa hur kulturarvets värden skall bevaras. Det är såväl på församlingsnivå som på stiftsnivå nödvändigt att ha kunskap om det kyrkliga kulturarvet. Såväl kortsiktig som långsiktig planering är ett ansvar för båda. För stiftets innebär planeringen att bruka de gemensamma resurserna på ett ändamålsenligt sätt. Den kyrkoantikvariska ersättningen förutsätter en övergripande kunskap om de kulturhistoriska värdena för att medlen skall göra största möjliga kulturhistoriska nytta. Länsstyrelsen skall i sin myndighetsutövning stödja detta arbete samt har ett regionalt tillsynsansvar för kulturmiljövärden.

På uppdrag av Växjö stift utför Kalmar läns museum inventeringen av kyrkogårdar/ begravningsplatser inom stiftets del av Kalmar län. Arbetet bekostas av medel från den kyrkoantikvariska ersättningen och omfattar de till Svenska kyrkan hörande kyrkogårdarna/begravningsplatserna som omfattas av kulturminneslagens § 4. Lagen gäller begravningsplatser som är tillkomna före utgången av år 1939 och ytterligare några som skyddas genom särskilt beslut av Riksantikvarieämbetet.

Syfte

Den översiktliga inventerings syfte är att:

- ta fram övergripande kunskap om kulturarvet som underlag för församlingens/ samfällighetens planering för och förvaltning av kyrkogårdar och begravningsplatser
- ta fram underlag för myndigheter och kyrkan regionalt för handläggning av kyrkoärenden enligt kulturminneslagen och olika finansiella stödsystem
- skapa ett gemensamt kunskapsunderlag för kulturhistorisk värdering och prioritering samt i sig utgöra ett samlat forskningsmaterial
- dessutom verka för ökad förståelse för kyrkogårdens kulturarv såväl lokalt som i kontakter mellan kyrkan och samhället

Kulturminneslagen och begravningslagen

Enligt Lag om kulturminnen m m (SFS 1988:950) skall Svenska kyrkans *kyrkobyggnader, kyrkotomter och begravningsplatser* vårdas och underhållas så att deras kulturhistoriska värde inte minskas. Tillstånd måste sökas hos länsstyrelsen för att göra väsentliga förändringar på kyrkogården. (Se vidare i bilaga om Kulturminneslagen). Begravningslagen (SFS 1990:1144).

anger att en gravvård ägs av den som betalar gravrättsavgiften. När en gravanordning har blivit uppsatt, får den inte föras bort utan upplåtarens medgivande. När gravrätten upphör har ägaren rätt till gravvården. Om gravrättsinnehavaren inte vill gör anspråk på gravvården inom 6 månader tillfaller gravvården upplåtaren, alltså församlingen. Vidare säger lagen: Om en gravanordning har tillfallit upplåtaren och den är av kulturhistoriskt värde eller av annat skäl bör bevaras för framtiden, skall upplåtaren om möjligt lämna kvar den på platsen. Om gravanordningen ändå måste föras bort från gravplatsen, skall den åter ställas upp inom begravningsplatsen eller på någon annan lämplig och därtill avsedd plats”.

Kulturhistorisk bedömning

Alla gravvårdar bär på sin historia och kan berätta om en person, en familj, stilhistoria och begravningstraditioner. I rapporten anges exempel på typer av gravvårdar som utifrån skilda kriterier bedöms som kulturhistoriskt värdefulla. Generellt gäller att ålderdomliga gravvårdar från tiden fram till 1850 bör föras in i kyrkans inventarieförteckning. Detta gäller även gravstaket och gravvårdar i gjutjärn och smidesjärn liksom äldre vårdar av trä. Många andra gravstenar har också ett kulturhistoriskt värde som kan kopplas till gravvårdens utförande - material, konstnärligt utförande eller till en person- lokal/personhistoriskt värde. Inventeringen omfattar i första hand enbart gravvårdar ute på kyrkogården. I flera kyrkor finns det dock gravvårdar som förvaras i kyrkan eller i lokal i anslutning till kyrkan. Ofta har dessa ett stort kulturhistorisk värde och bör tas med i kyrkans inventarieförteckning.

Den kulturhistoriska bedömningen görs utifrån principer som tagits fram av och fortlöpande diskuteras med representanter för Växjö och Linköpings stift, samt länsstyrelserna och läns museerna i Kronobergs, Jönköpings, Östergötlands och Kalmar län. En kulturhistorisk bedömning är aldrig definitiv utan hela tiden föremål för omvärderingar. Vid bedömningen tas hänsyn till varje enskild kyrkogårds egna värden, men också till värden i förhållande till andra kyrkogårdar i stiftet och övriga landet. Inför varje planerad förändring skall tillstånd inhämtas från länsstyrelsen och varje ärende behandlas där från fall till fall. Den kulturhistoriska bedömningen utgör underlag för beslut om vilka åtgärder som kan vara berättigade till kyrkoantikvarisk ersättning.

Inventeringens uppläggning och rapport

Rapporten består av en historik över kyrkogården samt en beskrivning i ord och bild av kyrkogården som helhet och de olika kvarteren/områdena. En kulturhistorisk bedömning görs av varje kvarter/område samt över kyrkogården i dess helhet. Arbetet har varit uppdelat i en fältdel med inventering och fotografering samt en arkivgenomgång. De aktuella arkiv som gåtts igenom har främst varit läns museets topografiska arkiv och Antikvarisk-topografiska arkivet, Riksantikvarieämbetet i Stockholm. Uppgifter har vidare hämtats från aktuell litteratur däribland hembygds litteratur. I viss mån har lantmäteriets handlingar och kartor nyttjats. De i rapporten redovisade arkivuppgifterna utgör en sammanfattning av genomgångna arkiv och ska inte ses som en komplett beskrivning av händelser i kyrkogårdens utveckling. Arbetet inkluderar en omfattande fotodokumentation varav endast en mindre del är presenterad i rapporten.

Fältarbetet och rapporterna har utförts av antikvarier Magnus Johansson, Magdalena Jonsson, Cecilia Ring och Liselotte Jumme vid Kalmar läns museum. Rapporterna finns tillgängliga på Växjö stift, Länsstyrelsen i Kalmar län, Kalmar läns museum samt på respektive kyrklig samfällighet.

Kort kyrkogårdshistorik

En kyrkogård skiljer sig från en begravningsplats på så vis att den ligger i direkt anslutning till en kyrkobyggnad. En begravningsplats rymmer ofta ett kapell inom sitt område. I förhistorisk tid varierade gravskicket mellan brandgravar och jordbegravningar.

Kristendomens införande innebar bl a att kremering av kroppar förbjöds. Längre begravdes människor i närheten av sina hem, men under medeltiden anlades kyrkogårdar i allt högre utsträckning kring kyrkorna. Kyrkogårdens område delades först upp mellan byarna, med byvisa begravningar, senare i hemman. Den medeltida begravningsplatsen bestod troligen av ängslika områden kring kyrkan där de välbärgades gravminnen i form av stenkors, tumbor och hällar stod uppställda. Enklare gravar kunde markeras av en liten kulle eller ett träkors. Kyrkogården omgärdades vanligen av träbalkar med spåntak. I mitten av 1700-talet kom ett kungligt påbud om att kyrkogårdsmuren, eller bogårdsmuren som man då kallade den, skulle vara uppförd av gråsten utan bruk, alltså kallmurade. I början av 1800-talet tillät man att de murades med kalkbruk om de täcktes med tak. Reformationen innebar på många sätt en förändrad syn på det som hörde kyrkan till. Många kyrkogårdar lämnades vind för våg, murar revs och djuren betade fritt i markerna. Först under 1700-talet började man visa mer intresse för kyrkogårdarnas vård och utformning.

Före 1800-talet var det vanligt att människor av högre stånd begravdes inne i kyrkan, medan vanligt folk begravdes på anonyma allmänningar kring kyrkan. Under 1700-talets slut ökade protesterna mot begravningar i kyrkan då det ansågs ohygieniskt och orsakade stort obehag, speciellt sommartid. År 1815 beslöt Sveriges riksdag om att begravningsplatser skulle anläggas utanför städer och byar, också det av hygieniska skäl. I bland annat Västervik och Kalmar finns sådana begravningsplatser. Först efter 1815 blev det också mer allmänt förekommande med genomgripande planläggning av kyrkogårdarna med gångsystem och planteringar. Det blev också allt vanligare med planteringar av träd kring kyrkogården, sk trädkrans. Genom 1815 års förordning förbjöds definitivt begravningar inne i kyrkan. Kyrkogårdar och begravningsplatser uppdelades i områden där den dödes familj fick köpa gravplats, och områden som var gratis. Dessa senare områden kallades vanligen allmänna linjen. Här begravdes människor i den ordning de avled. Det innebar bl a att äkta makar inte blev begravda bredvid varandra. Fram till 1960-talet fanns bruket av linjegravar. Under 1800-talets senare hälft blev det allt vanligare för samhällets arbetare och medelklass att skaffa sig egen gravplats. Samtidigt blev de förmögna gravvårdar allt mer påkostade. Vid ungefär samma tid började man anlägga kyrkogårdar med en mindre strikt utformning, än den tidigare, och med ett mer naturinspirerat utseende. Vid 1900-talets mitt anlades kyrkogårdar med en större anpassning till den lokala topografin och de lokala växtförhållandena, bl a tillkom många skogskyrkogårdar. I och med att man började använda moderna maskiner har skötseln av kyrkogårdarna delvis förändrats. Tidigare grusgravsområden har såtts igen och staket och andra detaljer har tagits bort för att underlätta arbetet. Under de senaste decennierna har minneslundar tillkommit på nästan samtliga kyrkogårdar.

Växjö stift – en kort historik

Småland och Öland var under tidigaste kristna tid knutna till stiftet i Hamburg- Bremen. År 1103 lyckades den danske kungen genom intrigerande med påven och tyska kejsaren tillskapa det nordiska ärkestiftet. Utbrytningen fick sitt biskopssäte i Lund och den nordiska kyrkoprovinsen styrdes under tre kvarts sekel från Danmark. Ärkestiftet i Lund omfattade hela nordliga Europa med Skandinavien och Island, de nordatlantiska öarna samt Grönland (dessutom troligen delar av nuvarande Kanada). Den kyrkliga expansionen med byggande av de första kyrkorna i Småland och på Öland bär därför tydliga spår av sydsandinavisk påverkan.

Stiftsbildningarna i den svenska delen av kyrkoprovinsen pågick dock samtidigt och när Uppsala, genom en påvlig skrivelse år 1164, blev ärkebiskopssäte bestod den nya svenska kyrkoprovinsen av fyra stift jämte Uppsala, nämligen Linköping, Skara, Strängnäs och Västerås. Sex år senare omtalas i ett gåvobrev en biskop i Växjö vid namn Balduin. Växjö stift måste därför ha tillkommit mellan 1164 och 1170.

Det nya stiftet tillskapades genom utbrytning från Linköpings stift och kom att omfatta Varend, Finnveden, och Njudung. Varendsdelen utgjordes av fem härader, Allbo, Kinnevald, Konga, Norrvidinge samt Uppvidinge. Finnveden bestod av Sunnerbo och Västbo medan Njudung var uppdelat i två härader, Västra och Östra Njudung.

Uppgifterna kring vilka områden som omfattades av den nyinrättade biskopsstolen i Växjö är dock inte entydiga då Växjöstiftets avgränsning mot Linköping relativt omgående blev föremål för en segdragen konflikt främst rörande de båda landen "Finnveden och Njudung" vilka tillsammans med virdarnas land "Varend" kom att utgöra en särskild lagsaga, den s.k. Tiohäradslagsaga. Tiohäradslagens kyrkobalk utgör en viktig källa till kunskap om samhällsförhållanden under de första kristna århundradena och var den gällande kyrkolagen i Växjö stift och angränsande delar av Linköpings stift långt fram i tiden. Kyrkobalken föreskrev de rättigheter och skyldigheter som gällde beträffande uppförande av kyrka och anskaffande av inventarier härtill samt tillsättning av präst och ansvaret för dennes ekonomiska bärning. Lagstiftningen innefattade också bestämmelser om biskopen och dennes uppgifter. Till dessa hörde framförallt vigning av präster och kyrkor men också ansvaret för läran samt utövandet av såväl administrativ som juridisk myndighet liksom ekonomisk förvaltning.

Företrädarna för det nyinrättade Växjöstiftet torde ha hävdats att biskopsdömet borde sammanfalla med lagsagan. Från Linköpings stift sökte man uppenbarligen inskränka den nya stiftsbildningen till att endast omfatta Varend. Frågan kring stiftets utbredning kom slutligen att fastslås genom den påvliga legaten Vilhelm av Sabinas skiljedom 1248 genom vilken Finnveden och Njudung tilldelades Linköpingsstift medan Växjöbiskopen fick nöja sig med Varend. Därigenom kom Växjöstiftet att bli det i särklass minsta stiftet i den svenska kyrkoprovinsen med endast omkring 60 socknar. För stiftsledningen i Växjö innebar stiftets begränsade omfattning en motsvarande begränsning av ekonomiska resurser och inflytande.

Ungefär ett århundrade efter Växjöstiftets bildande konstituerades domkapitlet som i stiftsstyrelsen har varit rådgivande och ställföreträdande. Domkapitlets uppgift var främst att svara för gudstjänst och undervisning i domkyrkan.

År 1555, i samband med att Kalmar ordinarie domstol bildades, överfördes det gamla folklandet Finnveden till Växjö stift. Finnveden utgjordes då av Västbo, Östbo och Sunnerbo härader och hade dessförinnan tillhört både Skara och Linköpings stift.

När Jönköpings och Kalmars ordinarie domstolar upphörde 1568 återgick man praktiskt taget till den gamla stiftsindelningen där områdena kring Jönköping, Tveta, Vista och Norra Vedbo återfördes till Linköpings stift och Mo härad till Skara stift. Östbo och Västra Njudung lades till Växjö stift dit också Östra Njudung fogades från Linköpings stift. År 1621 fogades också Tveta och Vista härader till stiftet i Växjö.

Denna indelning av stiftet bevarades fram till 1900-talets början då en väsentlig förändring av den yttre ramen kom till stånd och Kalmar stift bildat 1603, slogs samman med Växjö stift. Beslut i frågan fattades vid 1903 års riksdag. En sammanslagning skulle äga rum i samband med nästa biskopsvakans i något av de två stiftet. Detta realiserades sedan biskop Tottie i Kalmar avlidit varefter sammanslagningen ägde rum den 1 augusti 1915. Kalmar stift omfattades då av Handbörds, Stranda, Norra och Södra Møre härader samt Öland.

Av svenska kyrkans tretton stift kommer Växjö på femte plats såväl med avseende på areal som på folkmängd. Växjö stift omfattar sedan 1915 större delen av Småland samt Öland. De delar som ej innefattas av stiftet är Aspelands, Sevede och Tjust härader i norra delen av Kalmar län samt Södra och Norra Vedbo härader i nordöstra delen av Jönköpings län, som alla ingår i Linköpings stift, samt Mo härad i nordvästra Jönköpings län vilket är en del av Skara stift. Växjö stift är indelat i sexton kontrakt nämligen Kinnevald, Allbo, Sunnerbo, Konga, Vidinge, Tvetta, Vista, Östbo, Västbo, Västra Njudung, Östra Njudung, Norra Møre, Södra Møre, Stranda och Handbörd, Ölands norra samt Ölands södra kontrakt.

Att kontrakten i officiella sammanhang ofta nämns i just denna ordning speglar stiftets utveckling med utgångspunkt från det gamla Värendsstiftet kompletterat med Kalmar stift.

Vid millenniumskiftet blev Svenska kyrkan ett eget trossamfund och statskyrkan i Sverige upphörde. Växjö stift har arbetat med den kyrkliga indelningen och strukturförändringar pågår där församlingar slås samman, eller delas. För närvarande har Växjö stift 222 församlingar. Stiftets minsta församling är Jälluntofta med knappt 60 kyrkotillhöriga och den största är Jönköping Sofia med 21 850 tillhöriga. I stiftet finns drygt 300 präster och drygt 100 diakoner.

Växjö stift omfattar cirka 350 äldre kyrkor och antalet medeltida kyrkobyggnader är stort. De flesta sockenkyrkor omges dessutom av medeltida kyrkogårdar. Under 1900-talet har det tillkommit nya begravningsplatser och även nya kyrkor i städerna.

ÖRSJÖ KYRKOÅRD

Fastighetsbeteckning: Örsjö 1:56, Örsjö socken, Nybro kommun, Södra Møre härad, Kalmar län, Småland.

Befolkningstal: 1894: 1621 inv, 1920: 1303 inv, 1930: 1276 inv, 1950: 1084 inv, 2004: 776 inv.

Kyrkomiljön

Örsjö kyrka och kyrkogård ligger i korsningen där vägarna mot Nybro, Växjö och Emmaboda möts. Strax öster om kyrkan går också järnvägen mellan Nybro och Emmaboda. Kyrkplatsen har gamla anor som centrum i bygden, kanske ända tillbaka till medeltiden. Socknen hörde till Madesjö socken fram till 1883 men eftersom avståndet till Madesjö kyrka från de västligaste delarna av socknen var två mil behövdes en samlingsplats i socknens västra del. Det utbud av handel och service som växte fram här är idag borta. Skola fanns i nuvarande församlingshemmet väster om kyrkan. Den flyttades på 1960-talet till en nybyggd lokal väster om kyrkan. Den gamla, ursprungliga bebyggelsen låg utmed de viktiga vägarna. Under 1960- och 70-talet tillkom villaområden väster om kyrkan. Idag finns några mindre industrier varav en lampfabrik är den mest framgångsrika.

Kyrkan

På rullstensåsen som sluttar ner mot Örsjösjön låg tidigt ett kapell. En del hävdar att det ska ha byggts redan på 1100-talet medan andra uppgifter säger att det uppfördes under Johan III:s tid. Första gången kapellet omtalas i skriftliga källor är 1618. Detta kapell förstördes i den förödande skogsbranden 1652 då även Madesjö kyrka brann. Kapellet återuppbyggdes och kom att användas fram till slutet av 1700-talet. Därefter förefaller det som att kapellet försvann och begravningsplatsen som fanns i anslutning till kapellet slutade användas. År 1883 blev Örsjö egen församling och det gjorde att planerna på en egen kyrka började sättas i verket. Församlingen hade tre önskemål: kyrkan skulle vara billig, den skulle byggas av gråsten och den skulle vara en centralkyrka. Därför anlätade man arkitekten Emil Viktor Langlet som gjort sig känd som den främste svenske förespråkaren för centralkyrkor vid den här tiden. Han är upphovsman till flera av landet centralkyrkor och kom att utforma en särskild variant på temat nämligen den hexagonala kyrkan. Sex kyrkor av den här typen byggdes i Sverige och Örsjö är en av dem. Exteriört var stilen nyromansk medan inredningen gick i nyklassicistisk stil. Kyrkan stod klar 1890. År 1974 förstördes Örsjö kyrka i en brand. Kyrkan återuppfördes enligt samma plan som den gamla och exteriört gjordes den nya byggnaden i det närmast identisk. Kyrkorummet anpassades efter dagens behov och fick ett modernt uttryck. Ritningar till den nya kyrkan gjordes av arkitekt Jerk Alton.

Kyrkogårdens historik

Vid det kapell som fanns i Örsjö långt innan kyrkan byggdes, ska även en kyrkogård ha funnits. I samband med grävarbeten i anslutning till platsen ska skelett ha påträffats vid flera tillfällen. Första gången var i samband med byggandet av järnvägen mellan Nybro och Emmaboda 1872-1874. Andra gången ska ha varit i samband med ett vägbygge 1934-35. De skelett som påträffades vid detta tillfälle ska ha samlats i en stor grop i närheten av åsen. Var denna låg är inte känt. År 1942 kom platsen att omfattas av kulturminneslagen. Trots det fortsatte man att hämta grus ur åsen under hela 1950-talet. De skelettdelar som påträffades under denna period gravsattes på kyrkogården som idag omger Örsjö kyrka. Dessa kvarlevor samlades inte på någon särskild plats utan lades ner i gravar som öppnats för begravingar. De finns därför spridda över kyrkogården. Sedan 1995 markeras platsen där kapellet ska ha legat med ett kors av ek och här hålls sommartid friluftsgudstjänster.

Den kyrkogård som idag omger Örsjö kyrka planerades och inhägnades i samband med att kyrkan byggdes. Några ritningar eller uppgifter om vem som låg bakom kyrkogårdens planläggning har inom ramen för detta arbete inte kunnat återfinnas. Att det fanns en plan förefaller dock troligt. Kyrkogården har en medveten anläggningsform som skapats utifrån platsens förutsättningar och den hexagonala kyrkobyggnaden. I museets samlingar finns två äldre fotografier av kyrkan på vilka man kan ana delar av kyrkogården. Tyvärr är inte bilderna daterade men de är troligen från 1900-talets början. Den ena bilden, som förefaller vara äldst av de två, visar kyrkan från sydost. Man kan här se att den mur som omgärdar kyrkogården i öster liksom de dubbla smidesgrindarna är på plats. Man kan också ana att det pågår någon sorts arbeten nordost om kyrkan för där ligger högar av jord. På den andra bilden ser man kyrkan från norr. På kyrkogården syns nu flera höga gravvårdar. Mitt i kyrkogårdens omgärdning i norr fanns vid den här tiden en ingång. Fram till ingången bestod omgärdningen av en stensockel och ovan på den en planterad häck. Efter ingången, mot nordväst, fanns vad som på bilden förefaller vara ett spjälstaket och innanför detta en hög häck. De lönnar som idag står i kyrkogårdens trädkrans är på bilden ca 15-20 år gamla.

I läns museets samlingar finns också en samling flygfotografier från 1950. Dessa ger en god överblick över kyrkogårdens utseende vid den här tiden. Förutom de gångar runt kyrkan och till

kyrkogårdens ingångar som finns kvar än idag var gångar anlagda mellan varje rad av gravvårdar, såväl köpta som allmänna gravplatser. Samtliga köpta gravplatser var belagda med grus och omgärdade av låga häckar eller stenramar. Gångarna och de grusbelagda gravplatserna såddes in år 1963-64. Gravvårdarna närmast kyrkan, i kvarter A, hade tidigare varit vända mot landsvägen i norr. Nu vändes de in mot kyrkogården istället. I linjegravsområdet i kvarter C anlades rabatter med rosor. Dessa är idag bort.

Kyrkobranden och återuppbyggnaden av kyrkan påverkade också kyrkogården. Gravvårdar fick tillfälligt flyttas och rengöras. När kyrkan återuppbyggdes gjordes gångarna till kyrkans ingång långsluttande. Framför ingången fylldes ett område upp och en öppen plats skapades. Både gångar och den öppna platsen belades med kalkstensplattor.

År 1982 utvidgades kyrkogården. Eftersom ingen lämplig mark fanns i direkt anslutning till kyrkan och kyrkogården gjordes detta ca 200m nordost om kyrkan. I samband med detta byggdes också nya ekonomibyggnader. På den nya kyrkogården placerades ett krucifix av trä tillverkat av konstnärinnan Eva Spångberg, Gamla Hjälmseryd. En minneslund anlades 1997.

En uppställningsplats för gravvårdar som tagits bort från kyrkogården skapades 1996. Tanken var först att placera den i slänten vid kyrkans västra ingång men den förlades slutligen i anslutning till kyrkogårdens nordvästra ingång. Under senare år har några av de gamla lönnarna i kyrkogårdens trädkrans tagits ner och ersatts av nya träd av samma sort.

Beskrivning av kyrkogården idag

Allmän karaktär

Kyrkogården är utlagd runt kyrkan med en större sammanhängande yta mot väster. Ytan kan beskrivas som en skev rektangel med rundade hörn. Området är uppfyllt och sluttar svagt mot väster. Runt kyrkan är gravplatserna placerade i bågar och vända mot kyrkan. På området väster om kyrkan är gravvårdarna placerade i rader vända mot norr eller söder. Närmast gångarna är köpta gravplatser placerade. Kyrkogården är insådd med gräs. En trädkrans med träd av olika ålder omgärdar platsen tillsammans med häckar av hagtorn. Inne på kyrkogården är växtligheten sparsam. Knuthamlade almar och häckar av avenbok och spirea kantar gången från kyrkogårdens ingång i nordväst och fram till kyrkan. I södra delen av kvarter C finns ett linjegravsområde.

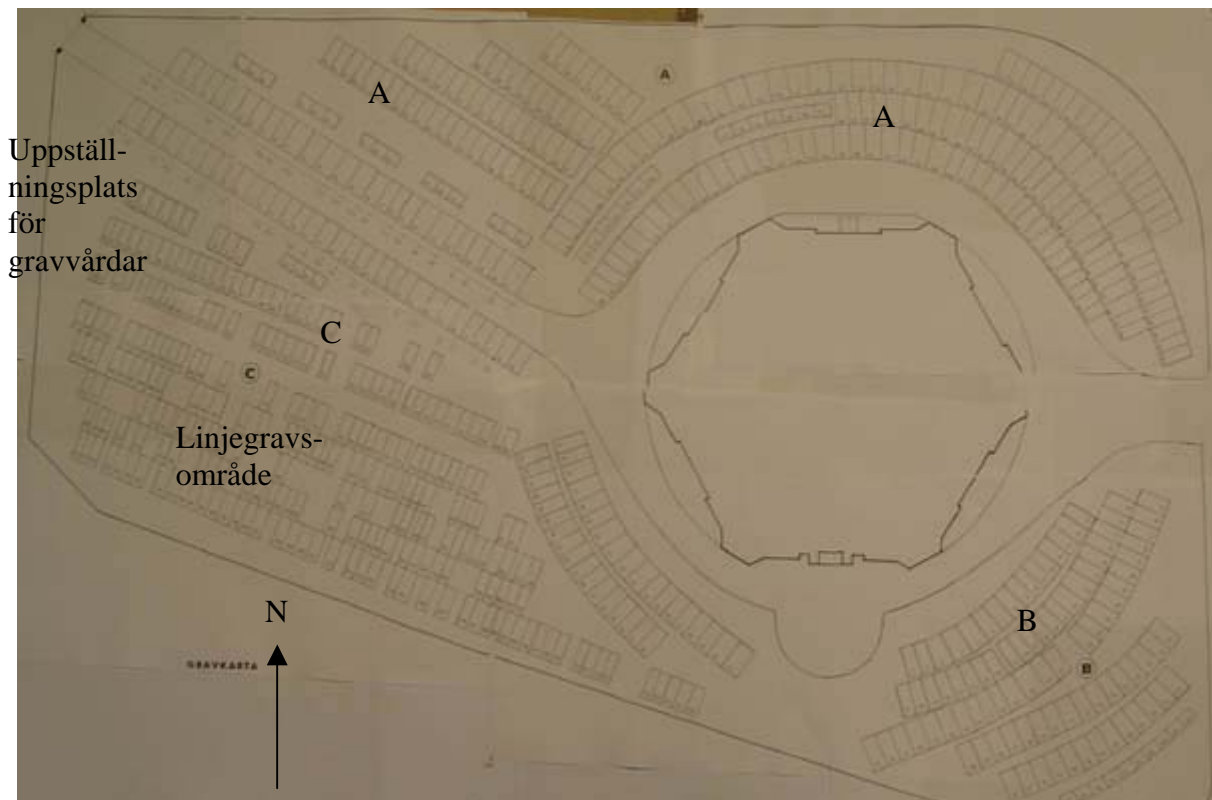
Omgärdning

I norr: Häck av hagtorn. Längst i öster finns en stensockel av kvaderhuggen granit.

I väster: Stödmur av kvaderhuggen granit som blir högre mot söder. På muren häck av hagtorn.

I söder: Stödmur av kvaderhuggen granit. Häck av hagtorn som bitvis ersätts av syren.

I öster: Stödmur av kvaderhuggen granit. På muren häck av hagtorn.

Karta över Örsjö kyrkogård

Ingångar

I öster och nordväst: Granitstolpar och dubbla grindar av svartmålat smide.

Vegetation

Trädkrans: Gamla lönnar som i söder delvis har ersatts av nyplanterade exemplar.

Övrigt: Häckar av hagtorn. Väster om kyrkan finns rygghäckar av avenbok och ölandstok samt ett buskage av jasmine. Utmed gången som leder fram till kyrkogårdens nordvästra ingång är två rader med knuthamlade almar planterade. Vid ingången i öster är en kastanj planterad.

Se vidare i de enskilda kvartersbeskrivningarna.

Gångsystem

Gångarna går från ingången i öster, runt kyrkan på båda sidor och fram till den nordvästra ingången. De är belagda med asfalt med undantag av ett mindre avsnitt vid kyrkans södra ingång som är belagt med kalkstensplattor.

Gravvårdstyper

Majoriteten av gravvårdarna på kyrkogården är låga rektangulära vårdar som är vanliga från 1930-talet och framåt. Här finns även höga, stående gravvårdar från tidigt 1900-tal och små stående eller liggande vårdar typiska för den allmänna linjens gravplatser. Såväl bland de äldre som de yngre gravvårdarna är klassicistiska influenser tydliga. Klassicismen hämtade sin inspiration från antiken. Typiska drag är den symmetriska ordningen, kolonner och dekorelement som t.ex. lagerkransar. Bland de yngre gravvårdarna är dekorationen sparsam. Vanligast är ett enkelt kors eller en soluppgång.

Minneslund

En minneslund finns på den nya kyrkogården som anlades nordost om kyrkan på 1980-talet.

Ingång till kyrkogården i nordväst. (KI Örsjö kyrkog 001)

Stödmur och hagtornshäck som omgärdar kyrkogården i öster. (KI Örsjö kyrkog 006)

Övrigt

Utmed kyrkogårdens gräns i väster är ett antal äldre gravvårdar som plockats bort från kyrkogården uppställda. Här finns också en grönmålad handpump. Bland de uppställda gravvårdarna finns flera exempel på titlar. En av de ovanligare är undantagsänkan. Ett livsöde som väcker fantasin är korpralen Ernst Jonsson som dog i Frankrike hösten 1918.

Beskrivning av enskilda kvarter/områden med kulturhistorisk bedömning

Kvarter A

Allmän karaktär

Kvarter A omfattar 250 gravplatser norr och nordväst om kyrkan och den gången som leder till kyrkogårdens ingång i nordväst. I kvarterets södra del är fyra rader närmast gången med gravvårdar ryggställda med varandra. Mellan två av dessa rader är en häck av avenbok planterad tillsammans med en rad av knuthamlade almar. Gravvårdarna i de ryggställda raderna är vända mot norr eller söder medan de i övrigt är vända mot söder. Kvarteret har brukats kontinuerligt under hela 1900-talet. Den äldsta vården från 1893 är en av kyrkogårdens två äldsta vårdar. Kvarteret har brukats kontinuerligt under hela 1900-talet men flest gravvårdar finns från perioden 1950-79.

Kvarter A från nordväst. (KI Örsjö kyrkog 017)

Kvarter A från öster. (KI Örsjö kyrkog 023)

Gravvårdstyper

Gravvårdarna är framförallt stående rektangulära vårdar från 1930-talet och framåt. I öster, närmast kyrkan, finns flera höga stående gravvårdar. Ett par av dem är mera påkostade. Hos båda typerna av vårdar finns klassicistiska drag. Gravvårdarna är främst av grå granit men även svart och röd förekommer. Att ange den dödes yrkestitel är relativt vanligt. I kvarteret finns titlarna hemmansägare, lantbrukare, virkeshandlare, kyrkoherde, fabrikör, trädgårdsmästare, stationsmästare, handlanden, organist och lärarinna. Att ange vilken by eller gård den döde kom ifrån är vanligt.

Gravvård av en typ som var vanlig under 1930- och 40-talen. Vårdens symmetriska utformning med de parställda kolonnerna är ett typiskt klassicistiskt drag. (KI Örsjö kyrkog 020)

Även denna gravvård bär tydliga klassicistiska drag. Gravvården är från 1938 då Aron Lidbergs maka Hilda avled. Den påkostade vården är utförd av duktiga hantverkare. (KI Örsjö kyrkog 021)

Kulturhistorisk bedömning

Kvarter A har en anläggningsform som följer kyrkans rundning. Gravvården från 1893 vittnar om att kvarteret togs i bruk åren efter att kyrkan stod klar. Gravplatserna i kvarteret var tidigare omgärdade och belagda med grus. Av detta syns idag inga spår i kvarteret. Gravvårdarna visar upp en stor blandning, från enkelt till påkostat, från gammalt till det nytt. Just blandningen av stilar utgör en stor del av kvarterets karaktär. Hos flera enskilda gravvårdar finns lokal- och personhistoriska värden som berättar om Örsjöns historia. Det gäller de gravvårdar där den dödes yrkestitel angivits men också gravvårdar med kända släktnamn som Ljungdahl, Engström och Chatteringius.

Kvarter B

Allmän karaktär

Kvarter B är beläget söder om kyrkan. Kvarteret omfattar 102 gravplatser. I kvarteret blandas höga och låga gravvårdar, enkla och påkostade. Gravvårdarna är placerade i bågformade rader och samtliga är vända mot kyrkan d.v.s. mot nordost. Den äldsta gravvården är från 1896 och den yngsta från 1984. I kvarteret finns dels ett antal gravvårdar från 1900-talets första decennier och dels ett flertal gravvårdar från 1970- och 80-talen.

Gravvårdstyper

Majoriteten av gravvårdarna i kvarteret är låga rektangulära gravvårdar med enkel dekor typiska för 1970- och 80-talen. De gravvårdar man först lägger märke till i kvarteret är dock de höga gravvårdar från tidigt 1900-tal utformade med klassicistiska influenser. Från samma tid finns även enstaka enkla gravvårdar. Det finns också ett mindre antal gravvårdar som är

Kvarter B från väster. (KI Örsjö kyrkog 026)

Kvarter B från öster. (KI Örsjö kyrkog 027)

låga och mycket breda. Man kan av deras utformning ana att de tidigare varit omgärdade. Denna typ av vårdar blev vanliga under 1930-40-talen. Materialet är främst grå och svart granit men även röd förekommer. Att ange yrkestitlar är relativt vanligt. De som finns är hemmansägare, kyrkvård, nämndeman, gästgivare, kantor, häradshövding, häradsdomare, fabrikör och stationsinspektör. Samtliga titlar får sägas höra hemma i socknens övre sociala skikt. På majoriteten av gravvårdarna är den dödes hemby eller gård angiven.

Övrigt

Gästgivaren Peter Carlsson, Örsjö, död 1899, var en känd person i bygden. Han var bl.a. involverad i arbetet med att bygga Örsjö kyrka. Det var även Carl-Johan Bladh, död 1896. Han öppnade den första affären i Örsjö, var kommunalt engagerad och blev med tiden riksdagsman.

Kulturhistorisk bedömning

Trots att kvarteret rymmer ett förhållandevis litet antal gravvårdar är blandningen av stilar stor. Eftersom kvarteret är litet upplevs dock de äldre gravvårdarna som mera påtagliga och därför också viktigare för kvarterets karaktär. Flera av de äldre vårdarna har kvar rester av stenramar som en gång omgärdade gravplatserna. Samtliga gravplatser var tidigare belagda med grus. Spåren av denna anläggningsform bör bevaras eftersom de visar på en del av kyrkogårdens utvecklingshistoria. Liksom i kvarter A finns här person- och lokalhistoriska värden dels genom de yrkestitlar som anges vilka berättar om verksamheter i Örsjö och dels genom enskilda familjer som Bladh och gästgivare Peter Carlsson.

Bland gravvårdarna i kvarter B finns flera olika typer av vårdar. Denna enkla liggande gravvård finns i östra delen av kvarteret. (KI Örsjö kyrkog 028)

En av de mer påkostade gravvårdarna i kvarter B. Gästgivare Peter Carlssons gravvård från 1899. (KI Örsjö kyrkog 034)

Kvarter C

Allmän karaktär

Kvarteret är beläget väster och sydväst om kyrkan. Det omfattar 318 gravplatser. Närmast kyrkan är köpta gravplatser placerade i två bågformade rader vända mot kyrkan. I kvarterets norra del är gravvårdarna ryggställda mot en häck av avenbok. Här står också en rad med knuthamlade almar. Största delen av kvarteret upptas av ett linjegravsområde. De nordligaste raderna i detta område är ryggställda mot en häck av ölandstok. Majoriteten av gravvårdarna är vända mot norr. I linjegravsområdet finns enstaka lediga gravplatser. I kvarteret står den andra av kyrkogårdens två äldsta gravvård från 1893. Det är J. G. Pettersson från Kopparflys gravvård. Ett fåtal gravvårdar är från tidigt 1900-tal. Den äldsta linjegravvården är från 1924 och linjegravsområdet har därefter brukats kontinuerligt fram till 1955. Hela kvarteret har kontinuerligt brukats fram till idag.

Kvarter C från öster. Närmast i bild några av kvarterets köpta gravplatser och därbakom linjegravsområdet. (KI Örsjö kyrkog 035)

En del av linjegravsområdet i kvarter C. Gravvårdarna står tätt. I synnerhet på de yngre delarna av linjegravsområdet. Vårdarna närmast i bild är från 1939. (KI Örsjö kyrkog 039)

Gravvårdstyper

Majoriteten av gravvårdarna i kvarteret är små stående, enkla vårdar som var typiska för linjegravsområdena. Enstaka av dem är också liggande. Vid sidan av dessa finns dels stående rektangulära gravvårdar från mitten och slutet av 1900-talet samt ett fåtal stående, höga vårdar från tidigt 1900-tal. De sistnämnda finns framförallt i de bågformade raderna närmast kyrkan. Liksom i övriga kvarter är gravvårdarna utformade med klassicistiska influenser. I kvarteret står bl.a. en av kyrkogårdens två gravvårdar från 1893 som är en rundad marmorskiva placerad på en sockel av grå granit. Sockeln har under senare tid putsats om. Bland linjegravvårdarna finns en ovanlig liggande vård med den döde avbildad i relief. Enligt uppgift ska vården ha gjorts av den döde men vem han var är inte känt. I kvarteret är variationen när det gäller yrkestitlar större än i de andra båda kvartererna. Yrkestitlarna anges främst på de köpta gravplatsernas vårdar men det finns även enstaka exempel bland gravvårdarna på linjegravsområdet. De titlar som finns är hemmansägare, kyrkvård, skraddare, trotjänarinna, fabrikör, banvakt, virkeshandlare, kommunordförande, folkskollärare, handlanden, möbelsnickare, trädgårdsmästare, mjölnare, lantbrukare, änka, glasslipare och urmakare. På majoriteten av gravvårdarna anges vilken by eller gård den döde kommer ifrån.

Övrigt

I västra delen av området finns kyrkogårdens uppställningsplats för gravvårdar. De är fastgjutna i betong och framför dem finns en yta belagd med kalkstensplattor. Här finns också en grönmålad handpump.

En av kyrkogårdens två vårdar från 1893. Marmorvård över J. G. Pettersson Kopparfly. (KI Örsjö kyrkog 038)

En ovanlig linjegravvård. Enligt uppgift ska den döde själv ha tillverkat vården med sitt porträtt. Vem han var har dock fallit i glömska och inga personuppgifter finns på vården. Den ligger bland de äldsta linjegravarna från 1920-talet i kvarterets södra del. (KI Örsjö kyrkog 044)

Kulturhistorisk bedömning

Kvarter C präglas av det sammanhängande linjegravsområde som upptar större delen av kvarteret. Det gör att kvarteret i jämförelse med kvarter A och B upplevs som mera enhetligt trots att det även här finns en blandning av gravvårdar. Linjegravsområdena var förr vanliga på våra kyrkogårdar men traditionen att begrava på linje försvann under 1960-talet. Många linjegravsområden har med tiden försvunnit. Det är därför önskvärt att delar av linjegravsområdet i kvarter C bevaras som en del av kyrkogårdens historia. De enkla linjegravvårdarna har också ett socialhistoriskt värde i kontrast till de köpta gravplatsernas mera påkostade gravvårdar. De bidrar till att komplettera bilden av Örsjös lokala historia.

Gravvården med porträtt av den döde har ett konstnärligt värde och bör därför införas på församlingens inventarieförteckning.

KULTURHISTORISK BEDÖMNING AV KYRKOGÅRDEN I DESS HELHET

Örsjö kyrka och kyrkogård är belägna mitt i Örsjö samhälle där de gamla vägarna mellan Växjö, Nybro och Emmaboda möttes. Järnvägen mellan Kalmar och Växjö går strax öster om kyrkan och i samhället fanns tidigare en station. År 1883 blev Örsjö egen församling och då påbörjades arbetet med att bygga en kyrka och kyrkogård. Tidigare hade Örsjöborna fram till slutet av 1700-talet begravts på en kyrkogård i anslutning till ett äldre kapell och därefter på Madesjö kyrkogård. Den kyrkogård som anlades i slutet av 1800-talet bredde ut sig runt den hexagonala kyrkan. Den största ytan anlade väster om den kyrkan. Den yta som anlades som kyrkogård har inte kommit att utvidgas under 1900. Först i mitten av 1980-talet byggdes en ny kyrkogård några hundra meter nordost om kyrkan.

Under 1900-talet har kyrkogården i anslutning till Örsjö kyrka liksom många andra kyrkogårdar genomgått förändringar som legat i tiden. På 1960-talet såddes gravplatser in med gräs och gravplatsomgärdningar togs bort för att rationalisera skötseln. I kvarter C finns ett linjegravsområde som togs i bruk 1924 och användes fram till mitten av 1950-talet. Linjegravsområden, eller allmänna linjer som de också kallades, var vanliga på våra kyrkogårdar från slutet av 1800-talet och fram till 1960-talet. Här begravdes de som inte hade råd att köpa en gravplats bredvid varandra. Linjegravsområde har dels ett socialhistoriskt värde i kontrasten till de köpta gravplatserna vårdar, dels ett lokal- och personhistoriskt värde som kompletterar bilden av en sockens historia. Det är därför önskvärt att delar av linjegravsområdet bevaras.

Gravvårdarna på Örsjö kyrkogård visar på en blandning av stilar som varit vanliga under 1900-talet. De äldsta gravvårdarna står i ett område runt kyrkan. Ett fåtal gravvårdar från 1890-talet finns bevarade. De som finns är viktiga delar av kyrkogårdens historia och bör därför så långt möjligt är bevaras på sina ursprungliga platser. Enstaka gravvårdar och grupper av vårdar vittnar om skiftande ideal och i några fall också om hantverksskicklighet. De rymmer information som handlar om person- och eller lokalhistoria i form av personnamn, ort-/by-/gårdsnamn och titlar. På Örsjös kyrkogård finns titlar som hemmansägare, virkeshandlare, häradshövding, gästgivare, smedmästare, glasslipare, möbelsnickar och banvakt vilka vittnar om näringar och samhällsfunktioner som funnits i trakten. Gård- eller bynamn finns angivet på majoriteten av vårdarna. Som i så många andra landsortssocknar har det här varit viktigt att tala om vilken del av socknen man kommit ifrån.

Viktiga för kyrkogårdens karaktär är också trädkransen som ramar in kyrkogården, övrig växtlighet på kyrkogården samt stödmurar och grindar. Kyrkan och kyrkogården utgör tillsammans en viktig kulturmiljö i samhället.

På en kyrkogård är det naturligt att gravvårdar byts ut och att gravrätter återgår och får ny ägare. Det är dock viktigt att man i den långsiktiga förvaltningen är uppmärksam på att bevara de olika kyrkogårdsdelarnas karaktär och gravvårdar från alla olika tider.

Sammanfattningsvis:

- Örsjö kyrkogård tillsammans med kyrkan och näraliggande bebyggelse utgör en värdefull kulturmiljö som har en viktig roll i framväxten av Örsjö samhälle.
- Kyrkogården utgör alltsedan den anlades en väl sammanhållen helhet.
- De äldre gravvårdarna från kyrkogårdens tillblivelsetid är viktiga för kyrkogårdens historia.

ARKIV OCH LITTERATUR

Antikvariskt Topografiska arkivet, Riksantikvarieämbetet

Kalmar läns museums topografiska arkiv

Lantmäteriet

Bucht, Eivor (red), Kyrkogårdens gröna kulturarv, Klippan 1992

Hammaskiöld, Hans m fl, Minnets stigar – en resa bland svenska kyrkogårdar. Stockholm 2001

Hammarskjöld, Britt-Marie, Ett läns utveckling-Kulturminnesvårdsprogram för Kalmar län.

Ettapp 1, Översikt. Kalmar 1985

Erixon, Sigurd, Sveriges bebyggelse, landsbygden, Uddevalla, 1958

Madesjö Hembygdsförening, Hembygdskrönika, Nybro 1998

Rahmqvist, Sigurd (red), Det medeltida Sverige, Bd 4, Småland 4, Stockholm 1999

Ullén, Marian, Medeltida träkyrkor, 1 Småland samt Ydre och Kinda härader i Östergötland. Stockholm 1983

Westmar, Helge, red, Madesjö sockens historia, Nybro 1961

Muntliga uppgifter Arne Rhudin och kyrkvaktmästare Mark Cummings.